

BOĞAZLAR SORUNU ÜZERİNE JEOPOLİTİK BİR DEĞERLENDİRME: İSTANBUL'UN FETHİNDEN MONTRÖ BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİNE

Hasan ACAR*

Öz

Tarih boyunca siyasî, askerî ve ekonomik yönden stratejik öneme sahip olan İstanbul ve Çanakkale Boğazları, üzerinde hâkimiyet kurmak isteyen Rusya ve Batılı devletlerin büyük mücadelelerine sahne olmuştur. Boğazlar Sorunu olarak ifade edilen bu mücadele, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarına hâkim olan devlet ile deniz yolu olarak bu Boğazlardan yararlanmak isteyen devletler arasında çıkan sorunları ve bunların bir çözüme bağlanmasını ifade etmektedir. Tarihsel süreç içerisinde İstanbul ve Çanakkale Boğazları stratejik yönden büyük devletlerin her zaman ilgisini çekmiştir. Bu ilgi özellikle ekonomik, politik ve askerî yönden ortaya çıkmaktadır. Boğazlar Sorunu özellikle Mısır meselesinden sonra daha çok önem kazanmıştır. Bu araştırma, Devleti-i Aliye'nin İstanbul'un Fethi ile başlayan Boğazlara hâkimiyetinden yıkılışına kadar Batılı devletlere Boğazlar üzerinden verdiği imtiyazları ve devletin hâkimiyetinin zayıflamasıyla birlikte Kırım idaresinin kaybedilerek Rusya'nın Boğazlar üzerinden sıcak denizlere inmek istemesi mücadelesini ve bu duruma karşı gelen devletlerin Boğazlar üzerindeki hâkimiyet kavgalarını ortaya koyma amacındadır.

Anahtar Kelimeler: Boğazlar Sorunu, Jeopolitik, Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Egemenlik, Jeostrateji.

A GEOPOLITICAL ASSESSMENT ON THE STRAITS ISSUE: FROM THE CONQUEST OF ISTANBUL TO THE MONTREUX STRAITS CONVENTION

Abstract

The Straits of Istanbul and the Dardanelles, which have political, military and economic strategic priorities throughout history, have been the scene of great struggles of Russia and Western States seeking to rule over them. This struggle, which is referred to as the Problem of the Straits, refers to the problems that arise between the state that dominates the Straits of Istanbul and the Dardanelles and the states wishing to take advantage of these Straits as a maritime route and their solution. Historically, the Straits of Istanbul and the Dardanelles have always attracted great interest from the strategic direction. This interest emerges especially from the economic, political and military perspectives. The issue of the Straits has become

* Dr., Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi Başkanlığı, Bursa Işıklar Jandarma Astsubay Meslek Yüksekokulu, hasanacar.uludag@gmail.com.

more important, especially after the Egyptian issue. The aim of this study is to reveal the events occurred from the beginning of Ottoman Empire's domination over the Straits through the conquest of Istanbul until the collapse of the State. These events are briefly as follows; the concessions given to the Western states over the Straits, the weakening of the sovereignty of the state, meanwhile the lost of the administration of Crimea, and Russia's struggle for its desire in order to outreach to the warm seas through the Straits, and the struggles of the states that opposed this situation of Russia to establish domination over the Straits.

Keywords: *The Problem of the Straits, Geopolitics, Montreux Straits Convention, Sovereignty, Geostrategy.*

Giriş

Jeopolitik açıdan dünyanın en önemli geçitlerinden biri Türk topraklarında bulunan ve bir iç deniz niteliğindeki Karadeniz'i Akdeniz'e dolayısıyla Atlas Okyanusuna bağlayan İstanbul ve Çanakkale Boğazlarıdır. Her iki boğaz, 1453'te İstanbul'un fethiyle birlikte tamamen Türklerin kontrolüne girmiştir. Asya ve Avrupa kıtalarını birbirine bağlayan bu Boğazlar stratejik açıdan son derece büyük önem arz etmektedir. Siyasî, askerî ve iktisadî önemi nedeniyle yüzyıllardır birçok devletin ilgi odağı haline gelmiş ve devamlı olarak devletlerin hâkimiyet mücadelesine konu olmuştur.

Karadeniz sahillerindeki müstahkem kalelerin (Amasra, Sinop, Trabzon vs.) fethi ve Kırım Hanlığının Osmanlı himayesine girmesiyle Karadeniz, tamamen bir "Türk Gölü" haline gelmiştir. Boğazlardan geçiş hakkı ve Karadeniz'de serbestçe ticaret yapabilme yalnız Osmanlı Devleti'nin bazı devletlere verdiği imtiyazlar sayesinde mümkün hale gelmiştir (Uzunçarşılı, 1988: 47-57; Shaw, 1994: 99-101; Miroğlu, 1993: 231-233). Böylece XV. yüzyıl ortalarından XVIII. yüzyıl ortalarına kadar Boğazlar üzerinde kesin suretteki Osmanlı hâkimiyeti, herhangi bir tehde maruz kalmadan varlığını kesintisiz olarak devam etmiştir (İnan, 1995: 7).

Rusya'nın zamanla kendi sahasında güçlenmesi, bu devletin kara devleti olduğundan denizlere ulaşım siyasî ve ekonomik anlamda daha fazla etkin olma hırslarını artırmıştır. Çar I. Petro'nun Rusya'nın büyük bir devlet olabilmesinin sıcak denizlere inmek suretiyle mümkün olacağını belirtmesi, Rusların tarihi emelleri olan güneye (Karadeniz'e) inme siyasetinin temellerini oluşturmaktadır. I. Petro, Rusların sıcak denizlere ulaşması için en kestirme ve uygun yolun Boğazlar üzerinde hâkimiyet kurmak olduğunu vurgulaması Rusların esas hedefini açığa çıkarmıştır. Bu sebeple Ruslar, Boğazlar üzerinde hâkimiyetlerini kurmak için XVIII. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti'ni tahrik etmeye başlamıştır (Kocabaş, 1989: 63-95; Kurat, 1990: 11-24).

1700 tarihli İstanbul Antlaşması ile Azak Kalesi ve civarının Rusların eline geçmesi ilk kez “Boğazlar Sorununun” ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Fakat 1711 yılında yapılan Prut Savaşı ve Antlaşması ile Azak kalesinin Osmanlılara geri iade edilmesi Boğazlar Sorununun bir müddet daha ertelenmesine neden olmuştur (Kurat, 1990: 20; Kocabaş, 1989: 86).

Rusların tarihi emelleri II. Katerina döneminde Avrupa'nın da içinde bulunduğu durumdan dolayı yoğun biçimde tekrar devreye sokulmuştur. 1768-1774 yıllarında cereyan eden Osmanlı-Rus savaşının sonucunda imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Kırım Hanlığı Rusya güdümünde bağımsız bir statüye getirilirken, aynı zamanda Ruslar Karadeniz'de ticaret yapma hakkını elde etmiştir (Kurat, 1990: 30-31; İnan, 1995: 8). Bu durum Karadeniz'in bir Türk Gölü olması vasfını zedelediği gibi 1783 senesinde Kırım'ın Ruslarca ilhak edilmesi, bu vasfı tamamen ortadan kaldırmıştır. Bu durum Boğazlar için potansiyel bir Rus tehdidinin oluşmasına neden olmuştur (Kurat, 1990: 33-34).

Öte yandan 1787-1792 Osmanlı-Rus ve Osmanlı-Avusturya savaşları esnasında Ruslar, Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki topraklarının ele geçirilmesi halinde, başkenti İstanbul olan ve Rusya'ya ittifakla bağlı bir Grek Devleti'nin kurulmasını hedeflemiştir. Kurulacak olan bu devletin başına II. Katerina'nın torununun, XIII. Konstantin sıfatıyla getirilmesi tasarlanmıştır. “Grek Projesi” adı verilen bu tasarı Rusların tarihi emellerinin su yüzüne çıkmasının en önemli ispatıdır (Kurat, 1990: 31-32; Armaoğlu, 1999: 17-18). Fakat bu savaşlar sonucunda Ruslar amaçlarına ulaşamamışlardır. Rusya, tarihi planlarını uygulamaya koymak için daha uygun bir fırsat kollamaya başlamış ve bu fırsat Fransa'nın Mısır'a asker çıkarmasıyla uygun zemin bulmuştur (Kocabaş, 1989: 166).

Osmanlı Devleti, bulunduğu coğrafya itibarıyla önemli bir ticari öneme sahipti. Bu yapısından dolayı birçok devlet toprakları üzerinde ticaret yapabilmek için birtakım imtiyazlar talep etmiştir. 1798 yılına kadar Osmanlı Devleti nazarında ticari faaliyetler hususunda en fazla imtiyazlı devlet Fransa olmuştur. Bu tarihte Fransa'nın Mısır'a asker çıkartıp işgal hareketine girişmesi sonucu imtiyazlı durum İngiltere lehine genişlemiştir (Shaw, 1994: 362; Karal, 1988: 36). İngiltere, 1798 yılında Akdeniz'deki Fransız hâkimiyetine son vererek kendi hâkimiyetini kurmuş ve aralarında Hindistan'ın da bulunduğu Güney Asya'daki sömürgeleriyle olan bağımlı kuvvetlendirmiştir. Ayrıca, İngiltere'nin Hindistan'daki sömürgeleriyle olan bağlantısını kısa yol olan Akdeniz-Kızıldeniz vasıtasıyla sağlaması İngiltere'yi Osmanlı'nın bütünlüğünü muhafaza etme yönünde bir politika uygulamaya sevk etmiştir (Uçarol, 1985: 66; Armaoğlu, 1999: 55-56).

Rusya'nın sıcak denizlere inme politikası ve Osmanlı'ya olan saldırgan tutumu, İngiltere'nin bölgedeki çıkarları için tehdit oluşturmuştur. İngiltere Akdeniz'deki etkinliğinin devamı için Osmanlı Devleti'ni bir tampon devlet olarak görmüştür. Bu nedenle Rusların, Boğazları ele geçirmek isteklerine o dönem İngiltere şiddetle karşı gelmiştir. Bu durum 1908'deki "Reval Görüşmelerine" kadar devam etmiş, bu tarihten sonra politikasında değişiklik yaparak çökmekte olan Osmanlı Devleti'nden en önemli payı kapmayı hedeflemiştir (Armaoğlu, 1999: 600-601; Uçarol, 1985: 249-250; Kocabaş, 1989: 351-355).

1. Boğazların Uluslararası Sorun Haline Gelme Süreci

Ruslar, 1769-1774 yıllarında Osmanlı Devleti ile yaptıkları savaşta sıcak denizlere inme yolunda önemli adımlar atmıştır. Bu savaş sonunda imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) ile bu adımı siyasî yönden tasdik etmiştir. 1770 yılının başlarında Kont Orlov kumandasındaki Rus donanması Akdeniz'e inerek oradan Ege hattı boyunca ilerlemeye başlamıştır. Rus donanmasının Akdeniz'e kadar ilerlemesi İngiltere'nin yardımlarıyla gerçekleşmiştir. Rusya, İngiltere'nin yardımıyla donanması Baltık denizinden Akdeniz'e ulaştırmıştır. Bu arada Fransa, bu iki devletin yardımlaşmasının haberini alarak haberi Osmanlı Devleti'ne ulaştırmıştır. Rusların Akdeniz'e donanma göndermesinin asıl sebebi, adaların işgal edilmesi ve Mora isyanının Selanik boyunca ilerletilmesi olarak değerlendirilmiştir.

Rus donanmasının Akdeniz'den Ege'ye doğru ilerleyişini Osmanlı donanması geri püskürtmüş, bunun üzerine Rus savaş donanmaları 7 Temmuz 1770 günü Çeşme körfezine ani bir baskın düzenleyerek Osmanlı donanmalarını yakmıştır. Rusların yaptıkları bu baskından dolayı Ege denizinde Ruslara karşı koyabilecek bir güç kalmamıştır. Bunun ardından Rusya ile Osmanlı Devleti arasında 17 Temmuz 1774 tarihinde imzalanan Küçük Kaynarca Barış Antlaşması ile Rusya, Karadeniz'de Osmanlı Devleti'ne rakip olmaya başlamıştır. Bu antlaşmanın 11. maddesi ile Rusya, Osmanlı Devleti'nin Fransa'ya ve İngiltere'ye verdiği kapitülasyon haklarının aynısını elde etmiştir. Rusya, bunun yanında Osmanlı Devleti'nin toprakları üzerinde ticaret yapma serbestliğini kazanmıştır. Böylece Kırım Rusya'nın eline düşmüştür. Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya tarafından en büyük hedeflerinden biri olarak Kırım'ın ilhaki için büyük bir adım atılmış ve Karadeniz bir "Türk gölü" olmaktan çıkmıştır. Boğazların kapalılığı ilkesi Küçük Kaynarca Antlaşması sonrasında da devamlılığını sürdürmüştür.

18. Yüzyılda Akdeniz ve Boğazlar, İngiltere için büyük önem arz etmiştir. Çünkü İngiltere'nin sömürgelerine giden yollar buralardan

geçmektedir. Bunun yanında İngiltere doğuda himaye ettiği sömürgelerin önemine istinaden Akdeniz'e hâkim olma politikası gütmüştür. Hindistan'dan İngiltere'ye giden en kısa yol Akdeniz'den geçmektedir. Napolyon, Mısırı işgal ettiğinde İngiltere, Rusya ve Osmanlı Devleti ile antlaşma yaparak Fransa'yı Mısır'dan çıkarmak istemiştir. Zaten Fransa'nın amacı İngiltere'yi Akdeniz'den çıkarmak olarak değerlendirilmiştir. Hindistan'a giden bir diğer yol ise Dicle ve Fırat vadisinden Basra körfezine uzanan yoldur. Bu önemli iki yolun Rusya ve Fransa'nın eline geçmemesi için İngiltere, bu dönemde Osmanlı Devleti ile sürekli iş birliği içine girmiştir.

Boğazlarla ilgilenen bir diğer devlet, Osmanlı Devleti ile geçmişten gelen siyaset ve ekonomi iş birliği bulunan Fransa'dır. 18. Yüzyılda Amerika'daki sömürgelerini İngilizlere kaptırınca yeni sömürge arayışına girişerek Akdeniz'i Fransız gölü haline getirmeyi amaçlamıştır. Fransa bu amacını gerçekleştirmek için Yedi Yunan adasını ve Mısır'ı işgal etmiş, Venedik Cumhuriyeti'nin topraklarını Avusturya ile bölüştürmüştür. Sıra İstanbul ve Boğazlara gelince buralarda Rusya'yı karşısında bulmuştur. Fransa'nın bu tutumu karşısında Rusya tarafından tepki gecikmemiştir. Bundan sonra Fransa, Rusya'nın Boğazlar ve İstanbul üzerine yaptığı tüm hareketlerin karşısında yer almış, Rusya da aynı şekilde Fransa'nın Akdeniz'deki tüm faaliyetlerinin karşısında yer almıştır.

Avusturya ve Prusya'ya gelince, bu iki devlet denizle bağlantıları olmadıkları için diğer devletlerin Boğazlar üzerindeki politikaları gibi politika izleyememişlerdir. Bu iki devletin Boğazlar sorunlarıyla alakaları şuydu; Avusturya, Osmanlı Devleti'nin komşusu olduğu için Boğazlar konusundaki sorunla ilgilenmiştir. Prusya ise Avrupalı büyük devletlerden sayıldığı için bu meselenin hallinde çağırılmıştır.

Rusya, Osmanlı Devleti üzerindeki planlarını bu olaydan sonra daha da genişletmiştir. Bir taraftan İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını ele geçirmeye çalışırken diğer taraftan da Kafkaslara ve Balkanlara yayılma politikasına girmiştir.

Ruslar, Şahin Giray'ı Kırım'a han olarak tayin etmek istemiş ancak Babıâli bunun yerine Kırım'a III. Selim Giray'ı tayin etmiştir. Bunun üzerine Ruslar 1778 yılında Kırım'a girmiş fakat bir sonuç elde edememiştir. Durum böyle olunca 10-21 Mart 1779'da Babıâli ve Rusya arasında Küçük Kaynarca Antlaşması'nı teyit eden Aynalıkavak Tenkihnamesi imzalanmış ve Ruslar yeni bir diplomatik zafer kazanmıştır (Kurat, 1990: 32).

Rusya, Aynalıkavak Tenkihnamesi'nden sonra planlarını adım adım gerçekleştirmeye başlamıştır. Kırım'ı işgal ederek kendisine bağladıktan sonra Karadeniz'de hâkimiyet kurmak için harekete geçmiştir. Böylece Rusya en büyük hedeflerinden birini gerçekleştirmiştir. Rusya'nın bu süreçte önünde sadece tek hedef kalmıştır ki o da Boğazlardan geçip Akdeniz'e inmektir. Rusya, bu emelini gerçekleştirmek için Avusturya ile planlar yapmaya başlamıştır.

1789'da Fransız Devrimi ile birlikte Avrupa'da siyasî dengeler değişmiştir. Fransız lider Napolyon Akdeniz'deki en güçlü rakip olarak gördüğü İngiltere'yi bu topraklardan uzaklaştırmak için 1798'de Mısır'ı işgal etmiştir. Bu durum Osmanlı Devleti'nin Fransa ve İngiltere ile olan münasebetlerinde önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Osmanlı Devleti Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesiyle çok zor duruma düşmüştür. Bu durum Rusya'ya tarihi emellerini gerçekleştirmek ve Osmanlı Devleti üzerinde nüfuzunu artırmak için aradığı fırsatı vermiştir (Kurat, 1990: 40-42). Bu noktada Rusya, Osmanlı Devleti'ne Fransa'ya karşı ittifak yapmayı önermiştir. Osmanlı Devleti, Rusya'nın samimiyetinden emin olmadığı için bu öneriyi kabul etmemiş fakat değerlendireceğini bildirmiştir. Daha bu konu tartışıldığı dönemde bir Rus filosu işi oldubittiye getirmiş ve İstanbul Boğazı'ndan girerek Büyükdere'ye demirlemiştir.

Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Rusya ile ittifak antlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştır. İttifak antlaşması hükümleri açık (toplam 14 madde) ve gizli (toplam 23 madde) olmak üzere iki ayrı biçimde tasarlanmıştır (Karal, 1988: 31-34; Beydilli, 1992: 266; İnan, 1995: 8). Bu ittifak antlaşmasının önemli gizli maddelerinden bazıları şu şekildedir (Uçarol, 1993: 288-289):

- *Rusya, Osmanlı Devleti'ne bir savaş filosu ile yardım edecek ve Osmanlı Devleti bu filonun Boğazlardan geçişine izin verecektir.*
- *Savaş bittikten sonra Rus gemileri Karadeniz'deki üslerine dönecektir. Fakat savaş süresince Rus gemilerinin Boğazlardan geçmesi, bundan sonra Boğazlardan geçmek için hak iddia etmelerinin bahanesi olmayacaktır.*
- *Karadeniz iki devlet arasında kapalı bir deniz olacaktır. Bu denize girmek isteyen gemilere birlikte karşı konulacaktır.*

Bu antlaşmayla Osmanlı Devleti Ruslara ilk defa Boğazlardan geçiş hakkı tanımıştır. Böylece Rusya Boğazlardan geçerek Akdeniz'e inme imkânı bulmuştur. Rusların, Osmanlı Devleti'nden elde ettikleri bu imkânı sürekli

hale getirmek isteği ile birlikte Rusya'ya verilen geçici ve anlaşma şartlarına bağlı izin, Boğazlar Sorunu'nu resmen tarih sahnesine çıkarmış ve ilk olarak devletlerarası bir anlaşmaya girmiştir (Beydilli, 1992: 266; Kurat, 1990: 44; Kocabaş, 1989: 170).

Bu antlaşmayla Osmanlı Devleti, Rusya'nın Karadeniz'deki varlığını hukuki kabul etmiş, Fransa, Napolyon liderliğinde Mısır'ı işgal etmesiyle Akdeniz problemi ortaya çıkarmıştır. Böylelikle Fransa'nın Mısır'ı ele geçirip Akdeniz'de hâkimiyet kurma isteği de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu antlaşma sonucunda İngiltere ve Rusya ise çok büyük kazançlar elde etmiştir. Özellikle İngiltere Akdeniz'deki yerini daha da güçlendirmiş, Rusya ise Boğazlardan geçme ve sıcak denizlere inme fırsatını elde etmiştir. Osmanlı Devleti Rusya'ya verdiği bu imtiyazları daha da genişleterek 23 Eylül 1805'te ikinci bir ittifak antlaşması imzalamış ve bu devlete barış zamanında da Boğazlardan geçme hakkını tanımıştır.

Fransa'nın Mısır'dan çıkmasıyla Osmanlı Devleti'nin müttefikleriyle arası bozulmaya başlaması, Rusya'nın Mora ve Ege adalarındaki Hıristiyan halkı Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtması ve İngiltere'nin Mısır'a yerleşmek istemesi üzerine Osmanlı Devleti, Fransa'yla bir antlaşma yapmak istemiştir. Bunun üzerine 25 Haziran 1802'de Paris Antlaşması imzalanmış ve bu antlaşmayla birlikte Fransız ticaret gemilerinin Karadeniz'e geçmelerine izin verilmiştir. Aynı izin İngiliz gemilerine de verilmiştir.

Ruslar, 8 yıl süreli olan bu antlaşmayı kalıcı bir biçime sokma niyetiyle 1798'de imzalanan ittifakın yenilenerek bazı ilaveler yapılmasını talep etmiştir. Talep edilen bu maddelerin en ağırı "Rus savaş gemilerinin Boğazlardan geçme" maddesi olarak değerlendirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu antlaşmayı imzalamasının nedeni o dönem Avusturya ordularını yenen Rusya'ya yaklaşma çabası olarak değerlendirilmektedir. Fakat 1806'da ortaya çıkan yeni bir Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle antlaşma yürürlükten kaldırılmıştır (Beydilli, 1992: 266).

1806'da Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki yaklaşma Rusya ile Fransa'nın birlikte hareket etmesiyle birlikte bozulmaya başlamıştır. Buna karşın Rusya ile Fransa'nın 1807 yılında Tilsit'te ve 1808 yılında Efrut'ta antlaşma imzalamaları bir Osmanlı-İngiliz yaklaşmasını başlatmıştır. Napolyon'un Tilsit ve Efrut'ta Rus Çarı ile Osmanlı Devleti'nin bölüşülmesi hususunda görüşmeler yaptığını duyan Osmanlı Hükümeti, İngiltere ile 5 Ocak 1809 tarihinde Kala-i Sultaniye (Çanakkale) Antlaşması'nı imzalamıştır (İnan, 1995: 9; Uçarol, 1993: 73).

Bu antlaşma ile İngiltere; elinde bulunan Osmanlı kalelerini geri verecek, Osmanlı Devleti ise el koymuş olduğu İngiliz gemilerini ve bu gemilerin taşıdığı malları İngiliz hükümetine geri iade edecektir. Kapitülasyonların devamlılığı sağlanacak, eğer Fransa Osmanlı Devleti'ne saldırırsa İngiliz hükümeti Osmanlı Devleti'nin sahillerini Fransa'ya karşı koruyacak ve Osmanlı kuvvetlerine silah ve mühimmat yardımında bulunacaktır.

Boğazların kapalılığı kuralını İngiltere diğer devletlere de kabul ettirmek için uğraşmıştır. İngiltere'nin bu amacı, Rusya'nın güneye inmesini önlemek olarak yorumlanmıştır. İngiltere bunun yanında Boğazların kapatılmasını Avrupa meselesi haline getirmek için uğraşmıştır. Kala-ı Sultaniye Antlaşması ile İngiltere ve Rusya'nın Boğazlar üzerindeki bu uğraşları gün yüzüne çıkmıştır.

Bu antlaşma, Boğazlar Sorunu'nun önemli bir aşamasını teşkil etmektedir. İngiltere, Osmanlı Devleti ile Rusya'nın daha önce yapmış olduğu, 1798 İttifak Antlaşması'nın çıkarlarını tehlikeye düşüreceğini görmüş ve Osmanlı-Rus ilişkilerinin bozulmasını fırsat bilerek yapılan bu antlaşmaya Boğazlarla ilgili bir hüküm konulmuştur. Antlaşmanın 11. maddesi gereğince barış döneminde Boğazlar yabancı savaş gemilerine kapalılığını sürdürecektir, Osmanlı Devleti'nin uyguladığı statüko İngiltere tarafından kabul edilecektir.

Bu antlaşmaya göre; Osmanlı Devleti tarafından yabancı devletlerden hiçbirinin savaş gemisine Boğazlar açılmayacaktır. İngiltere, böylelikle Rusların Boğazlar üzerinden güneye ulaşmasına bir set çekmiştir. Osmanlı Devleti'nin iç meselesine ait olan "Boğazların kapalılığı" ilkesi devletlerarası bir belgede yer almış, Osmanlı Devleti'nin Boğazları açması hakkındaki tartışmasız üstünlüğü ve tasarruf hakkı sınırlandırılmıştır (Uçarol, 1993: 73-74; İnan, 1995: 9; Beydilli, 1992: 266). Bu nedenle 1809 Antlaşması Boğazlarda devletlerarası müdahale uygulamasına yol açacak olan 1841 Londra Antlaşması'nın küçük boyutlu bir örneğini teşkil etmiştir.

2. Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın İsyanı

1815 tarihinde gerçekleşen Viyana Kongresi'nde Avrupalı büyük devletler başka devletlerin iç işlerine karışma niyetlerini aşikâr etmişlerdir. Fakat bu devletler 1821 yılında ortaya çıkan Yunan İsyanını bastırmak için hiçbir teşebbüste bulunmamıştır. Bu devletlerden Rusya, Fransa ve İngiltere kendi çıkarları doğrultusunda Yunan İsyanını desteklemeye başlamıştır. İngiltere ile Fransa'nın bu ayaklanmayı desteklemelerinin nedeni Rusya'nın

güneye inmesini engellemek ve Doğu Akdeniz'de hâkimiyet kurmak olarak değerlendirilmiştir.

Yunan İsyanının bastırılması için Osmanlı devleti Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan yardım istemiştir. Mehmet Ali Paşa bu yardım karşılığında Osmanlı Devleti'nden Mora ve Girit valiliklerini istemiştir. Osmanlı Devleti'nin bu isteği kabul etmesi üzerine Mehmet Ali Paşa isyanın bastırılması için oğlu İbrahim Paşa'yı görevlendirmiştir. İbrahim Paşa, elinde o dönemin modern silah ve donanmasına sahip olması nedeniyle isyanı kısa sürede bastırmıştır. İsyân bastırıldıktan sonra Rusya, Osmanlı Devleti'ne bir ulti-matom göndermiştir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Rusya ile görüşmelere başlamış ve bu görüşmeler sonucunda Rusya ile Akkerman Antlaşması (7 Ekim 1826) imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Rusya'ya Karadeniz'de ticaret yapma hakkı verilmiştir.

Bu antlaşmadan sonra Avrupalı devletler Yunan meselesini görüşmek için 6 Temmuz 1827 yılında Londra'da bir araya gelmiş ve bu görüşme sonucunda özerk bir Yunanistan kurulmasına karar verilmiştir. Osmanlı hükümetinin alınan bu karara itiraz etmesi üzerine İngiltere, Fransa ve Rusya donanmaları Navarin'de Osmanlı donanmasını yakmıştır. Bu arada Rusya, kendi çıkarları doğrultusundaki isteklerini kabul ettirmek amacıyla Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açmıştır. Ruslar 20 Ağustos 1829'da Edirne'yi ele geçirmesi üzerine 14 Eylül 1829'da Rusya ile Osmanlı Devleti arasında Edirne Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Rusya'nın Boğazlardan geçirdiği ticaret gemilerine Osmanlı Devleti hiçbir şekilde karışmayacak ve Osmanlı Devleti Boğazları, diğer devletlerin ticaret gemilerine de açacaktır.

Rusya, Edirne Antlaşması ile birlikte Osmanlı Devleti üzerinde uyguladığı siyasette değişikliklere gitmiştir. Bu siyasetin değişmesinin en önemli nedeni Rusya'nın Osmanlı Devleti karşısında güçlü bir konuma gelmesinin Batılı devletlerin çıkarlarına ters düşmesi olarak değerlendirilmiştir. Buna göre eğer Rusya Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne göz dikecek olursa bu durum Batılı devletlerin Osmanlı Devleti'nin yanında yer almasına neden olacaktır. Bu nedenle Rusya Batılı devletleri karşısına almaktan çekindiği için bu siyasetinde değişikliğe giderek Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma siyaseti gütmeye başlamıştır.

Fransa, bu dönemde Akdeniz'de çıkan sorunlara yakın ilgi gösteren bir ülke olarak değerlendirilmiştir. Napolyon'un 1798'de Mısır'ı işgal edip ve buradan çekilmesine rağmen Fransız etkisi Mısır'da devamlılığını sürdürmüştür. Fransa Mısır'a yakınlığından dolayı Mısır'ın Mehmet Ali

Paşa'nın himayesinde kalması siyasetini gütmüştür. Buna karşın Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti ile giriştiği savaşı kazanması İngiltere'yi tedirginliğe sürüklemiştir. Bu tedirginliğin sebebi, Mısır'da kurulacak bir hükümetin Kızıldeniz'den Hindistan'a giden ticaret yolunun sonu olacağı düşüncesidir. Osmanlı Devleti'nin yardım istediği Rusya'nın amaçları ise Karadeniz'i tamamen kendisine bağlı bir göl haline getirmek ve İstanbul ile Boğazlarda hâkimiyet kurup Akdeniz'e inmek (Karal, 1988: 133) olarak ifade edilmiştir.

Osmanlı Devleti Mora isyanının bastırılması için Mehmet Ali Paşa'dan yardım istemiş, bu yardımın karşılığında da Suriye, Girit ve Trablus-Şam bölgelerinin valilikleri vaat edilmiştir. Mehmet Ali Paşa bu isteği yerine getirilmeyince Osmanlı Devleti'ne Rusya'ya karşı yardım etmemiştir. Mehmet Ali Paşa daha sonra 24.000 kişilik bir kuvvetin başına Süleyman Paşa ve oğlu İbrahim Paşa'yı geçirerek Akka Valisi üzerine göndermiştir (Karal, 1988: 137). Sonuç olarak Akka alınmış, Valisi olan Abdullah Paşa esir edilerek İstanbul'a gönderilmiştir. Bu olayla birlikte Şam, Mehmet Ali Paşa'nın himayesi altına girmiştir.

Mehmet Ali Paşa'nın kuvvetleri Şam'ı ve Akka'yı alıp, Antakya ve İskenderun'a doğru ilerlemiş ve Osmanlı ordusunu bozguna uğratmıştır (29 Temmuz 1832). Bu arada İbrahim Paşa da Toroslari aşırıp Konya'ya doğru ilerlemiştir. Bu olaydan sonra Osmanlı Devleti Reşit Paşa emrindeki düzensiz bir orduyla İbrahim Paşa'ya saldırmış ve saldırı sonucunda Osmanlı ordusu kesin bir yenilgi almıştır (21 Aralık 1832). Bu sonuçlar karşısında ne yapacağını şaşırarak II. Mahmut, çareyi Rusya'da aramak zorunda kalmıştır. Bu yardım talebi sonrasında Mehmet Ali Paşa sorunu uluslararası bir sorun olarak ortaya çıkmıştır.

Rusya isyanı bastırmak için Mehmet Ali Paşa'ya savaşı durdurması teklifinde bulunmuştur. Paşa, Fransa'nın da desteğiyle bu teklifi reddetmiştir. Bunun üzerine Rusya, Şubat 1833'te bir filosunu Karadeniz boğazından geçirerek Büyükdere önüne demirlemiştir. Rusya'nın bu hareketi üzerine Fransa ve İngiltere de harekete geçerek filolarını Çanakkale'ye doğru ilerletmeye başlamıştır. Bunun yanında İstanbul'a elçiler göndererek çözüm arayışına girmişlerdir.

Bu arada Mehmet Ali Paşa Anadolu'da padişaha karşı bazı isyanlar çıkartarak kendisine bağlı kişileri devlet kademesine yerleştirmeye başlamıştır. Bu durumlar gerçekleşirken 5 Nisan 1833'te 15.000 kişilik Rus kuvveti Boğaziçi'nin Anadolu yakasına yerleşmiştir (Karal, 1988: 135).

Rusya'nın İstanbul Boğazından geçerek Osmanlı Devleti'nin yardımına koşması İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin bu sorunuyla acilen ilgilenmesini sağlamıştır. Fransa ve özellikle İngiltere'nin ısrarlarını kabul eden padişah Amedci Reşit Bey'i ve Fransız maslahatgüzarı Varenne'yi İbrahim Paşa'nın yanına göndererek barış teklifinde bulunmuştur. Bunun sonucunda 14 Mayıs 1833'te Mısır Valisi ile Kütahya Uzlaşması kabul edilmiş ve devleti tehdit eden tehlike geçici olarak bertaraf edilmiştir (Beydilli, 1992: 266; Karpaev, 1999: 64). Uzlaşmaya göre Mehmet Ali Paşa'nın elinde bulunan valiliklere ilave Şam Valiliği kendisine verilmiştir. Bunun yanında İbrahim Paşa'ya da Adana Valiliği verilmiştir. Uzlaşmadan sonra İbrahim Paşa kuvvetlerini Anadolu'dan çekmiştir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti ile Rusya arasında görüşmeler başlamış ve bu görüşmeler sonucunda 8 Temmuz 1833 tarihinde Rusya ile Hünkâr İskelesi Antlaşması imzalanmıştır.

3. Hünkâr İskelesi Antlaşması

Kütahya Antlaşması'nın imzalanmasına rağmen padişahın Mehmet Ali Paşa hakkındaki çekimsizliği devam etmiştir. Bu yüzden padişah, Rusya'nın desteğinin devam etmesinden yana bir siyaset gütmüştür. Rusya'nın amacı ise Osmanlı hükümetine baskı uygulayıp Boğazlar üzerinde hâkimiyet kurmaktır. Bu nedenle 8 Temmuz 1833 tarihinde Rusya ile Osmanlı Devleti arasında Hünkâr İskelesi Antlaşması yapılmıştır. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti, Rusya'dan istediği desteğin devamlılığını sağlayabilmiş, Rusya ise güneyden yani Akdeniz'den kendisine gelebilecek tehlikeleri bertaraf etmiştir.

İstanbul Boğazında üslenen Rus Filosu'nun geri çekilmesinin sağlanması Hünkâr İskelesi Antlaşması ile birlikte mümkün olabilmektedir. 8 yıl süreli olan bu antlaşma, tarafların tehlike durumunda birbirlerinin yardımına koşmalarını gerektirmekteydi. Fakat antlaşmanın gizli olan tarafında Osmanlı Devleti'nin bu yardımı, Çanakkale Boğazı'nı Rusya'nın güvenliğini tehdit edici bir durumda, diğer devletlerin de tüm savaş gemilerine kapatmasını kararlaştırmaktaydı.

Böylece Rusya, Boğazlardan gelebilecek bir tehlikeye karşı korunacak, ancak anlaşmada gerekli gördüğünde bu hakkı kullanmayı hukuki olarak kendinde görebilecek ve Boğazların kontrolünde söz sahibi olacaktır.¹

4. Londra Boğazlar Sözleşmesi: 13 Temmuz 1841

Kütahya Antlaşması, padişah ile paşa arasındaki bütün sorunları ortadan kaldıramamıştı. Mehmet Ali Paşa, 1833 yılından beri Mısır'da adeta bağımsız bir hükümdar gibi davranıyordu. Ordusunu ve donanmasını güçlendirmeye çalışıyordu. Bu antlaşma, büyük devletlerin ısrarıyla olduğu

için padişah tarafından olumlu karşılanmamıştır. Bu nedenle II. Mahmut, Mehmet Ali Paşa'ya verdiği yerleri geri alıp, iyi bir ders vermek isteğiyle hareket etmiştir.

1834 yılına gelindiğinde İbrahim Paşa'nın zulmü altında bulunan Suriye'de halk isyan etmeye başlamıştır. İbrahim Paşa duruma el koyarak halkı zorunlu askerliğe sevk etmiştir. Bu zulümlere fazla dayanamayan halk isyan etmiştir. Padişah da bu isyanı bir fırsat bilip saldırı hazırlıklarına girişmiş fakat Arnavutluk'ta isyan çıkmıştır. Bu nedenle iki taraf arasındaki barış 4-5 yıl daha sürmüştür.

21 Nisan 1839 tarihinde padişah ordusuna emir vererek Nizip'te karargâh kurduktur. 24 Haziran 1839 tarihine gelindiğinde Hafız Ahmet Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu ile İbrahim Paşa'nın ordusu Nizip'te karşılaşmıştır (Uçarol, 2013: 210; Beydilli, 1992: 267; Karal, 1988: 198-199). Osmanlı Devleti bu savaşta yenilgiye uğramıştır. Bu sırada II. Mahmut, Nizip yenilgisinin haberini alamadan 29 Haziran'da vefat etmiş ve yerine Abdülmecit geçmiştir.

Bu antlaşmaya göre Mehmet Ali Paşa yeniden İstanbul'a yürürse Osmanlı Devleti'nin yardımına kuvvet gönderilecekti. İngiltere bu antlaşma ile Boğazların kapalılığı ilkesini Avusturya, Prusya ve Rusya'ya kabul ettirmiş ve bu devletler bu kurala uyacaklarına dair yükümlülük altına girmiştir.

Mısır meselesinin çözülmesinden sonra Londra'da bir araya gelen İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya ve Prusya temsilcileri, Çanakkale ve İstanbul Boğazları konusunda Osmanlı Devleti ile 13 Temmuz 1841'de "Boğazlar Sözleşmesi" adı altında genel bir anlaşma imzalamıştır (İnan, 1995: 14-15; Karal, 1988: 208-209; Uçarol, 1993: 427-428; Beydilli, 1992: 267).

1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi ile Boğazlar Sorunu uluslararası bir statü kazanmıştır. Bu antlaşma ile Boğazlardan geçiş hakkını tek taraflı olarak düzenleme imkânı kalmamıştır (Ökten, 2008: 24-25; Erdaş, 2000: 32).

Yapılan bu antlaşma ile Rusya'nın yayılmacı politikası büyük ölçüde püskürtülmüştür. Bu antlaşmadan en kazançlı çıkan taraf ise İngiltere'dir. Çünkü Akdeniz'e inmek isteyen Rusya'nın, bu antlaşmayla Karadeniz'den güneye inmesi engellenmiştir. Bu nedenle 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi, İngiltere tarafından uygulanmaya koyulacak olan Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma gayretinin ilk ve en önemli örneği olmuştur (Erdaş, 2000: 32).

“Şark Meselesinin” bir parçası olan Boğazlar Sorunu, Avrupa devletlerinin garantörlüğünde Rusya ile Osmanlılar arasındaki bir mesele olmaktan çıkartılarak çözüme kavuşturulmuştur. Yine Rusya, bu sözleşmeye imzasını koymakla, sıcak denizlere inme emelinden vazgeçtiğini dolaylı olarak kabul etmek durumunda kalmıştır. Bununla birlikte, Boğazların ticaret gemileri hariç savaş gemilerine kapatılması, Avrupa Devletler Hukukunun temel prensiplerinden biri haline getirilmiştir. Artık Boğazlarda kurulacak bu yeni statü, devletlerarası siyasetin, çatışmaların ve anlaşmaların başlıca konusu olacaktır (Beydilli, 1992: 267; Karal, 1988: 231-234).

5. Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması: 30 Mart 1856

1841 yılında Londra’da imzalanan sözleşmeyle kabul edilen Boğazların yeni statüsü, 1853 yılına kadar sürmüştür. Bu tarihte, Avrupalı devletler Osmanlı Devleti’nin yanında yer alarak Rusya’ya karşı bir Avrupa bloğu oluşturmuştur. Avrupalıların buradaki asıl amacı, Rusya’nın daha önceki tarihlerde Avrupa güçler dengesini bozmaya çalışması nedeniyle bu dengenin Osmanlı Devleti’ni kazanarak yeniden tesis edilmesidir.

1844 yılının Mayıs ayında Rus Çarı I. Nikola Avrupalı devletler tarafından görüşmeler için Londra’ya çağırılmıştır. Nikola burada Osmanlı Devleti’nin “Hasta Adam” olduğunu söyleyerek, Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünü sağlamanın mümkün olmadığını vurgulamıştır. Avusturya ve Fransa’yı da saf dışı bırakarak İngiltere ve Rusya’nın ortak hareket etmesini önermiştir. İngiltere ise Rusya’nın bu önerilerine sıcak bakmamıştır. 1853 yılının Ocak ayına gelindiğinde Rusya, İngiltere ile görüşmelere başlamıştır. İngiltere Boğazları Rusya’ya bırakmak istemediği için bu görüşmelerden Rusya, olumlu cevap alamamıştır. Bunun üzerine Rusya, İstanbul’u ve Boğazları ele geçirmek için hazırlıklara başlamıştır.

1848 yılında Fransa’da başlayan devrim hareketleri Fransa’nın kendi iç meselelerine dönmesine neden olmuştur. Bu fırsatı değerlendirmek isteyen Rusya, 1853 yılında Osmanlı Devleti’ne bağlı Tuna eyaletini işgal etmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti’nin bünyesinde yaşayan Ortodoksları da kışkırtarak savaş ilan etmiştir. Bu sırada Avrupalı büyük devletler bu savaşın kendilerini etkilemesinden ve Rusya’nın ilerlemesinden korkmaya başlamıştır. Avrupalı büyüklerin bu korkuları, 1853 yılının sonlarında Viyana Kongresi’nin toplanmasına neden olmuştur.

Kongre sonunda Rusya donanmasının azaltılmasına karar verilmiştir. Fakat Rusya, kongrede görüşmeyi reddettiğinden Viyana Kongresi sonuçsuz kalmıştır. Bu süreçte Rusya, Eflak ve Boğdan’ı işgal etmiştir. Osmanlı

Devleti, Rusya'ya kesin bir uyarı göndererek işgal ettiği yerleri 15 gün içinde boşaltmasını istemiştir. Rus komutanı Gortschakow'un bu durumu kabul etmeyişi üzerine Kırım Savaşı (Osmanlı-Rus Harbi) başlamıştır (Karal, 1988: 231-234; Armaoğlu, 1999: 250-253; Uçarol, 2013: 160-162).

Kendi çıkarları gereği İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti'ne yardım maksadı ile bir filo göndermiştir. Bu yardım filosu 1854 yılında Çanakkale Boğazından geçerek Sivastopol'a gelmiş ve 9 Eylül 1854'te burayı ele geçirmiştir. Bir yıl boyunca süren bu savaşta her iki taraf büyük kayıplar vermiştir. Fakat Rusya'nın kayıpları daha ağır olmuş hatta ekonomik yönden iflasın eşiğine gelmiş ve sonuç olarak barış istemek zorunda kalmıştır. Bunun sonucunda Avrupalı devletler ile Rusya ve Osmanlı Devleti'nin katılımıyla Paris Antlaşması (30 Mart 1856) imzalanmıştır (Armaoğlu, 1999: 250-253; Uçarol, 2013: 160-162; Beydilli, 1992: 267). Ancak, bu antlaşma Osmanlı Devleti'ne Rusya tarafından gelebilecek bir tehdide karşı Boğazların bir süre daha korunmasına imkân vermiştir (Özcan, 1999: 107).

6. Boğazlar Sözleşmesi, 13 Mart 1871: Londra Antlaşması

1841 yılında imzalanan Londra Boğazlar Sözleşmesi'nin kurduğu dengeler, 1856 yılında imzalanan Paris Antlaşması'yla Rusya tarafına bozulmuştur (Ökten, 2008: 27; İnan, 1995: 16-17; Beydilli, 1992: 267). Bu durumu tekrardan kendi çıkarları doğrultusunda düzeltmeye çalışan Rusya, kendi açısından önemli gördüğü Karadeniz'de ve Boğazlarda hâkimiyet kurabilmek için her fırsatı değerlendirmeye çalışmıştır. Bunun için ilk olarak Panslavizm'i kullanmayı amaçlamıştır. Panslavizm'in amacı, Rusya'nın önderliğinde ve himayesinde Balkanlar'da yaşayan Slav topluluklarının bağımsızlıklarının ve birliklerinin sağlanmasıdır. Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni parçalamak için kullandığı en önemli politikalarından biridir. Bu politikayı Rusya, 1867 yılında yürürlüğe koyarak Balkanlar'da yaşayan toplulukları Osmanlı Hükümetine karşı kışkırtmıştır.

1870 yılında Alman-Fransız savaşıyla bozulan Avrupa'nın siyasî durumundan faydalanan Rusya, tek taraflı olarak Paris Antlaşmasının Karadeniz ile ilgili hükümlerini tanımadığını ilan etmiştir. İngiltere, Rusya'nın bu tutumuna olumlu gözle bakmamıştır. Ancak Almanya'nın da Rusya'yı desteklemesi üzerine Ruslara karşı muhtemel bir savaşı göze alamayan Ali Paşa İngiltere'ye yanaşmıştır. Bunun üzerinde İngiltere'nin aracılığı ile Osmanlı Devleti, Almanya, Avusturya, İtalya, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın katılımıyla 17 Ocak 1871'de bir konferans düzenlenmiştir (İnan, 1995: 16-17; Beydili, 1992: 267).

Konferansta Kırım Savaşı sonunda imzalanan Paris Antlaşması'yla (1856) Boğazların tarafsızlığını kabul eden Rusya'nın, bu hükümleri tanımadığı ifade edilmiştir. Bu düşünceden hareketle 13 Mart 1871 tarihinde imzalanan 9 maddelik Londra Antlaşması ile Karadeniz'in tarafsızlığı kaldırılmış aynı zamanda Osmanlı Devleti'ne Boğazları kapalı tutma mecburiyeti getiren madde iptal edilmiştir. Londra Antlaşmasının hükümleri şu şekildedir (Uçarol, 2013: 256):

- *Paris Antlaşmasının, Rusya'nın Karadeniz'de savaş gemisini bulundurmasını ve tersane yapmasını önleyen hükümleri kaldırılmıştır.*
- *Boğazların kapalılığı ilkesi, Paris Antlaşmasındaki şekli ile korunacaktı. Gerekliğinde Osmanlı Devleti, Boğazları müttefiklerine ve dost devletlerin savaş gemilerine açabilecektir.*
- *Eskiden olduğu gibi Karadeniz, bütün devletlerin ticaret gemilerine açık olacaktır.*

7. Berlin Antlaşması: 13 Temmuz 1878

1871 Londra Antlaşması ile Boğazlar yolu Rusya'ya yeniden açılmış ve Rusya Karadeniz'de savaş gemileri ve tersane yapımı ile Balkanlar'da Panslavizm hareketine hız vermiştir. Panslavizm hareketiyle Balkanlar'ı karıştırmaya başlayan Rusya, sonunda başarılı olmuş ve 1 Ağustos 1875 yılında Bosna Hersek'te bir isyan başlatmıştır. Bosna Hersek topraklarında başlayan bu isyan, bir yıl sonra 1876 yılında bütün Balkanlar'a yayılmaya başlamıştır. Bu ayaklanmaların sonucu olarak büyük Avrupalı devletler İstanbul'a temsilcilerini göndererek 1876 yılının Aralık ayında "Tersane Konferansı" adı verilen bir konferans toplamışlardır. Bu konferansta Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu bu kritik sorun hakkında görüşmeler yapılmıştır. Rusya, Balkanlar'da çıkan bu karışıklıklardan yararlanabilmek için Osmanlı Devleti'ne savaş açmıştır. Rusya'nın bu savaştaki asıl amacı, Karadeniz'de hâkimiyet kurmak ve Balkanlar'daki Osmanlı hâkimiyetine son vermektir. Bu savaşta Osmanlı Devleti büyük bir yenilgiye uğramıştır.

Rusya, bunun üzerine Osmanlı Devleti'nden Boğazlar ile ilgili bazı tavizler alabilmek için harekete geçmiştir. Neticede imzalanan fakat yürürlüğe girmeyen Ayastefanos Antlaşması'na bu hususta bir madde (24. madde) koydurmuştur. Buna göre, Boğazlar savaş ve barış zamanlarında, Rus limanlarına gelen veya giden tarafsız devletlere ait ticaret gemilerine açık olacaktı. Bu hüküm, Karadeniz'i tümüyle Rusya'nın kontrolü altına sokuyordu. Bu maddenin sağladığı avantaj nedeniyle Rusya, Osmanlı Devleti ile savaş halinde olduğu takdirde tarafsız devletlerin gemileri vasıtasıyla askerî yardım alma olanağını da elde etmiştir (İnan, 1995: 18).

Büyük devletlerin araya girmesi ile bu antlaşma yürürlüğe girmemiş ve yerine Almanya Başbakanı Bismarck'ın önderliğinde Osmanlı Devleti, Rusya, Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya ve Avusturya- Macaristan devletlerinin katılımlarıyla 13 Temmuz 1878'de Berlin Antlaşması imzalanmıştır. Rusya, Berlin'de de Boğazlar üzerine bazı tavizler koparmak istediye de İngiltere'nin yoğun muhalefeti ile karşılaşmıştır. Nitekim 13 Temmuz 1878 tarihinde imzalanan bu antlaşma ile Boğazların statüsü 1871 Londra Antlaşması hükümlerine göre kabul edilmiştir. Boğazların hukuki durumu Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesine kadar korunmuştur (Ekinci, 2000: 41; Beydilli, 1992: 268).

64 maddeden oluşan Berlin Antlaşması ile Osmanlı Devleti, önceden imzalanan Ayastefanos Antlaşmasındaki ağır maddelerden kurtulmuştur. Dışarıdan bakıldığında Osmanlı Devleti için iyi gözükken bu antlaşma, içeriğine bakıldığında İngiltere'nin ve Avusturya'nın işine yaramıştır. Çünkü bu iki devletin izlediği siyasete göre şekil verilen bu antlaşma Osmanlı Devleti'nin paylaşılması yolunda büyük bir adım olmuştur.

8. Berlin Antlaşmasından I. Dünya Savaşı'na Kadar Boğazlar

1890 yılına gelindiğinde, o yıla kadar Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunan İngiltere, Rusya'yla anlaşma yapmak istemiş ve Osmanlı Devleti'nin paylaşılması konusunda teklifte bulunmuştur. Rusya da Boğazlar üzerindeki emellerini gerçekleştirecek olan bu teklifi İngiltere'ye güvenmediği için reddetmiştir.

1904 yılına gelindiğinde Rusya, Japonya ile savaşa girmiştir. Yapılan antlaşmalardan dolayı gemilerini Boğazlardan geçirememiştir. Fakat ticaret gemisi görünümünde birkaç filosunu Boğazlardan geçirmiştir (Ekinci, 2000: 41; Ökten, 2008: 33). Rusya, 1905 yılında Japonya'ya yenilince Boğazları savaş gemilerine açılması için tekrardan girişimlere başlamıştır. İngiltere ise tamamen kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmiştir. 1907'den sonra İngiltere ve Rusya yakın ilişkiler kurmuş, Osmanlı Devleti'ni parçalamak için ortak hareket etmeye başlamışlardır. 1908 yılına gelindiğinde Rusya, Boğazlar meselesini yeniden gündeme getirmiştir. Bu sırada da Avusturya, Bosna-Hersek'i işgal etmiştir. 2 Temmuz 1908 tarihinde Viyana'da Avusturya ve Rusya anlaşma yapmıştır. Buna göre Rusya, Avusturya'nın Bosna-Hersek'i işgal etmesine ses çıkarmayacak, Avusturya ise Rusya'nın Boğazlardan geçirmek istediği savaş gemileri konusunda itiraz etmeyecektir.

1911 yılına gelindiğinde İtalya, Osmanlı Devleti'ne savaş açmış ve Trablusgarp'ı işgal etmiştir. İtalya, 23 Kasım 1911'de Çanakkale Boğazını

kuşatma altına almıştır. 18 Nisan 1912'de Çanakkale Boğazını geçmeye çalıştıysa da Osmanlı Devleti'nin tabyaları İtalyan gemilerini yoğun ateş altında tutunca filolar geri çekilmek zorunda kalmıştır (Ökten, 2008: 33). Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Boğazları, ticaret gemileri de dâhil olmak üzere bütün devletlere kapatmıştır. Bu durum hem Rusya'yı hem de Avrupalı büyük devletleri rahatsız etmeye başlamıştır. Boğazların açılması konusunda Osmanlı Hükümetine yapılan baskılardan sonra 18 Mayıs 1912'de Boğazlar ticaret gemilerine tekrar açılmıştır. Sonuç olarak Osmanlı Devleti ile İtalya arasında barış sağlanmıştır.

1912 Ekim ayında Balkan Savaşı başlaması ile birlikte Balkan devletleri Osmanlı Devleti karşısında başarı elde edince İstanbul ve Boğazlar tehlike altına girmiştir. Bu durum İngiltere'yi rahatsız etmiş ve hemen harekete geçmesine sebep olmuştur. İngiltere, Boğazların Osmanlı Devleti yerine milletlerarası bir irade tarafından yönetilmesi teklifinde bulunmuştur. Fakat bu teklif diğer devletler tarafından olumlu karşılanmamıştır. Rusya'ya gelince, bu devlet Karadeniz'de bulunan donanmasını harekete geçirmiş ve İstanbul'a göndermek istemiştir. Fakat donanmayı İstanbul'a gönderirse savaşa neden olabileceğini düşünerek bu planından vazgeçmiştir (Ökten, 2008: 33-34; Erdaş, 2000: 64-65).

9. I. Dünya Savaşı'nda Boğazlar

İtalya ile girdiği savaştan ve Balkan Savaşları'ndan ağır yenilgiler alan Osmanlı Devleti, ordusunu ve donanmasını güçlendirme amacıyla Almanya ile 2 Ağustos 1914 tarihinde bir ittifak antlaşması imzalamıştır (Ökten, 2008: 34).

10 Ağustos 1914 tarihinde Akdeniz'de İngiliz donanmasından kaçan iki Alman savaş gemisinin (Goeben ve Breslau) 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi ve bu sözleşmenin teyit edildiği 1856 ve 1871 antlaşmalarına aykırı olarak Çanakkale Boğazını aşip İstanbul önlerine gelmesi, Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını tehlikeye sokmuştur. Osmanlı Devleti bu gelişmeden sonra iki savaş gemisini (Goeben ve Breslau) satın aldığı duyurarak adlarını da "Yavuz" ve "Midilli" koyduğunu ilan etmiştir. Bu gemilerin Karadeniz'deki Rus limanlarını bombalaması üzerine Osmanlı Devleti savaşa İttifak Devletleri safında girmek durumunda kalmıştır (İnan, 1995: 19).

Osmanlı Devleti'nin savaşa fiili olarak katılmasıyla birlikte Boğazlarla ilgili hükümleri içeren sözleşmeler tek taraflı olarak yürürlükten kalkmıştır. Çünkü bu sözleşmeler Osmanlı Devleti'ne savaş halinde Boğazlarla ilgili rejimi tek taraflı olarak tespit etme hakkını tanımaktaydı. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesiyle Boğazlar, müttefikleri olan Almanya'nın kontrolü altına

girmiştir. Savaşla birlikte Boğazların askerî ve stratejik önemi yeniden ortaya çıkmıştır. İtilaf Devletlerinin kendi aralarında yapmış oldukları gizli antlaşmalarda en önemli çıkar çatışması Boğazlar üzerine olmuştur. Zira Rusların tarihi hedefi olan açık denizlere çıkma emelinin anahtarı konumundaki Boğazların kendisine verilmesi Rusya tarafından şiddetle talep edilmiştir. Savaşın zor şartlarında Rusları kaybetmek istemeyen İngilizler ve Fransızlar pek gönüllü olmasa da Rusların bu taleplerini 1915 yılında kabul etmiştir (İnan, 1995: 20-21; Uçarol, 2013: 396).

Rusların bu talepleri karşısında İngiliz ve Fransızlar 18 Mart 1915 tarihinde Çanakkale üzerinden yeni bir cephe açtılar. İngiliz ve Fransızlar 19 Şubat 1915 tarihinde Boğazı deniz kuvvetleriyle geçmeye çalıştılar. 18 Mart'a kadar süren bu savaş (Çanakkale Savaşı) Osmanlı Devleti'nin başarısıyla sonuçlanmıştır. Bu savaş sonunda her iki tarafta büyük kayıplar vermiş ve sonuç olarak İtilaf Devletleri yenilmiş, Rusya'ya yardım gönderilememiştir. Bu sırada Rusya'da Ekim 1917'de Bolşevik İhtilali'nin ortaya çıkması üzerine Rusya savaştan çekilmek zorunda kalmıştır. Birinci Dünya savaşı sona ererken yayınlanan Wilson ilkelerinin 12. maddesi Boğazlara yöneliktir. Bu maddeye göre, Çanakkale Boğazı sürekli açık tutulacak ve uluslararası garantiler altında tüm milletlerin gemileri ve ticaretleri için serbest bir geçiş teşkil edecektir (İnan, 1995: 20-21).

10. Mondros Ateşkes Antlaşması: 30 Ekim 1918

I. Dünya Savaşının bitmesiyle İttifak devletleri büyük bir yenilgi almıştır. Osmanlı Devleti de bazı başarılar elde etmesine rağmen bu savaştan yenik ayrılmak zorunda kalmıştır. Bunun üzerine Rauf Orbay Bey ve Amiral Galthrope başkanlığında Mondros'ta görüşmeler yapılmıştır. Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleriyle 30 Ekim 1918 tarihinde şartları oldukça ağır olan Mondros Ateşkes Antlaşmasını imzalayarak savaştan resmen yenik ayrılmıştır. Mütarekenin hükümlerine göre Boğazlar açılacak ve buradaki tüm askerî istihkâmlar derhal işgal edilecektir. Böylece savaş yapılmadan İtilaf Devletleri Boğazlar ve İstanbul'a hâkim olabilecektir. Bununla birlikte, Boğazların uluslararası statüsünün devamı hususunda yeni bir adım atılmıştır (İnan, 1995: 21; Ökten, 2008: 38).

11. Sevr Antlaşması: 10 Ağustos 1920

İtilaf Devletleri savaştan sonra Osmanlı Devleti'ni paylaşmak için faaliyetlere başlamıştır. Sözde barış antlaşmalarıyla devleti paylaşmaya ve işgale giden yolu açmaya çalışan İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin paylaşılması konusunda tek bir noktada anlaşamıyorlardı. O da Boğazlar meselesiydi. Boğazları hiçbir devlet bir diğerine bırakmak istemiyordu. Bu

yüzden İngiltere, Boğazların Milletler Cemiyeti'nin yönetimine verilmesi için uğraştı ve sonunda bunu başardı. Ancak İtilaf Devletleri bunu kötüye kullanarak 16 Mart 1920'de İstanbul'u işgal etmişlerdir. Bunun sonucunda da Türk bağımsızlık hareketi Kurtuluş Savaşı başlamıştır.

İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'yle anlaşabilmek için birçok konferans düzenlemiştir. Bunlardan sonuncusu 12 Şubat 1920 tarihinde Londra'da toplanmıştır. Konferans devam ederken 14 Şubat 1920 tarihinde İstanbul'un ve Boğazların geleceği hakkında görüşmeler başlamıştır. 24 Nisan 1920 tarihinde de Boğazlar Meselesi üzerine anlaşma gerçekleşmiştir.

10 Ağustos 1920 tarihinde Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında yeni bir barış antlaşması imzalanmıştır. İmzalanan Sevr Antlaşması ile Boğazlar milletlerarası bir statüye sokulmuştur. Böylece Boğazlar savaş ve barış zamanlarında bütün devletlerin savaş ve ticaret gemilerine açık olacak ve Boğazlar üzerinde geniş yetkilere sahip olacak olan Milletlerarası Boğazlar Komisyonu tarafından yönetilecektir (Kayra, 2011: 136). Ancak bu antlaşma, Kurtuluş Savaşı'ndan galip ayrılan yeni Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı yürütülen bir tertip olarak kalmıştır.

12. Lozan Barış Antlaşması: 24 Temmuz 1923

Kurtuluş Savaşı'nın başarıyla kazanılması sonucunda 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması, modern Türkiye'nin doğuşunun tüm taraflarca kabul edilmesini sağlamıştır. Lozan Barış Antlaşması ile Misak-ı Millî tarafından kabul edilen hükümlerin birçoğu yerine getirilmiştir. Lozan Barış Antlaşması'nda görüşülen ve fikir ayrılıklarının yaşandığı konuların başında ise Boğazlar Sorunu gelmiştir.

Lozan görüşmeleri esnasında İtilaf Devletlerinin görüşleri ile Sovyetler Birliği ve Türkiye'nin savunduğu görüşler belli bir çözümden uzlaşmamaktaydı. Sovyetler Birliği ise Boğazların Türkiye'nin egemenliği altında kalması gerektiği görüşünü savunmaktaydı. Bu görüşle birlikte Sovyetler Birliği, eski Çarlık rejiminin sıcak denizlere inme politikasını terk ettiği imajını yerleştirmek istemekteydi. Rusların bu amaçlarının arkasında yatan düşünce, Türk egemenliğinde kalacak olan Boğazlara yabancı devletlerin sızmasını önlemektir (İnan, 1995: 26-28).

Türkiye, Lozan görüşmelerinde temkinli davranmış ve kendi görüşünü ortaya atmadan önce diğer devletlerin tezlerini öğrenmeye çalışmıştır. Bu yüzden Türkiye, bu konuda fikrini en son belirten devlet olmuştur. Türk tarafı Sovyetler Birliği'nin görüşüne paralel bir görüş ortaya sürerek, Boğazlar üzerinde kesin hâkimiyet hakkının kendisine verilmesini istemiştir. Ayrıca

Boğazların askersiz hale getirilmesinin ve Boğazlardan geçişin bir komisyon tarafından denetlenmesinin tam hâkimiyeti zedeleyeceği görüşündeydi. Bu nedenle Milletlerarası Komisyon'un denetimini kabul etmekte direniş göstermiştir. Fakat barış görüşmelerinin kesilmesi ve barış antlaşmasının ikinci safhasında Boğazlar hususunda İtilaf Devletleri'nin görüşlerini kabul etmiştir (İnan, 1995: 28-29).

“*Boğazların Tabi Olacağı Usule dair Mukavele*” veya diğer adıyla “*Lozan Boğazlar Sözleşmesi*” Türkiye, Bulgaristan, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Romanya, Sovyetler Birliği, Yugoslavya ve Yunanistan devletleri arasında 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanarak yürürlüğe girmiştir (Gönlübol, 1996: 52; Erdaş, 2002: 677-678). Sözleşmenin Boğazlar ve Karadeniz ile ilgili maddeleri şunlardır (Gönlübol, 1996: 52; Ökte, 2012: 130):

- “*Boğazlardan serbest geçişin güvenliğini sağlamak amacıyla, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının her iki kıyası ile Marmara Denizindeki adalar askerlerden arındırılacaktır.*”
- *Boğazın Güvenliği Antlaşmasının imzacı devletleri ve Milletler Cemiyeti tarafından garanti edilecektir.*
- *Boğazların kontrolü; İngiltere, Fransa, Sovyetler Birliği, Japonya, Yunanistan, Bulgaristan, Yugoslavya, Romanya, İtalya ve Türkiye'den oluşan özel bir komisyon tarafından yapılacaktır.”*

24 Temmuz 1923'te de Lozan'ın ikinci safhası olan Lozan Boğazlar Sözleşmesi, Türkiye, Fransa, Bulgaristan, İngiltere, Japonya, Romanya, Yunanistan, İtalya ve Sırp-Hırvat- Sloven devletlerinin katılımıyla imzalanmıştır (Ökte, 2012: 130; Ökten, 2008: 53). Boğazlarla ilgili oluşturulan düzenlemelerde Lozan Antlaşmasının 23. maddesi uygulanmıştır. Bu maddeye göre Boğazlardan hem barış hem de savaş zamanlarında denizden ve havadan geçiş serbest olacaktır (Ökten, 2008: 53).

Boğazlardan ticaret gemilerinin geçişleri savaş ve barış koşulları göz önüne alınarak düzenlenmiştir. Ülkesi ve taşıdığı malın miktarı ne olursa olsun barış zamanında her türlü ticaret gemisi gece ve gündüz geçiş yapabilecekti. Savaş zamanında eğer Türkiye savaşa tarafsızsa geçişlerin barış zamanındaki gibi olması kararlaştırılmıştır. Eğer Türkiye savaş halindeyse Boğazlardan geçiş sadece tarafsız ülkelere aittir. Bu ülkelere gemilerini ve savaş uçaklarını geçirme hakkı verilmiştir. Bu gemiler ve sivil uçaklar eğer Türkiye'ye düşman devletlere yardım götürüyorsa bunların denetimi Türkiye'ye bırakılmıştır (Ökten, 2008: 53; Berber, 2006: 623).

Boğazlardan savaş gemilerinin geçişi konusuna gelince, barış zamanlarında hangi ülke olursa olsun çeşitli tedbirlerin ve kontrollerin yapılmasından sonra gece veya gündüz hiçbir vergi veya haraç ödemediği geçiş yapabilecektir (Berber, 2006: 623). Türkiye'nin savaş halinde olmadığı ülkelerin denizaltıları, su yüzünde ilerleyerek Boğazlardan geçebilecektir. Geçiş kısıtlamaları ise gemilerin Karadeniz'e kıyısı olan ülkelere ait olup olmadığına bakılarak gerçekleştirilmiştir. Eğer Türkiye savaştaysa, savaşa tarafsız olan ülkelerin gemilerine, düşman ülkelere yardım gönderilmemesi kaidesiyle geçiş hakkı verilmiştir. Lozan Antlaşması'nda kurulması kararlaştırılan Boğazlar Komisyonu ise savaş gemilerinin ve askerî uçakların geçişini kontrol etmek için görevlendirilmiştir (Ökten, 2008: 54; Erdaş, 2002: 678; Gönlübol, 1996: 120).

Türkiye, Boğazlar üzerindeki egemenliğini sınırlayan bu sözleşmeyi o günlerin şartları içerisinde istemeyerek kabul etmişti. Fakat ilerleyen dönemlerde dünyada silahlanmanın artması ile bazı devletlerin saldırgan tutumları karşısında Milletler Cemiyeti'nin bu hareketleri önlemede başarılı olamaması, Türkiye'nin Boğazlar hususundaki hassasiyetini tekrar gündeme getirmesine neden olmuştur (Erdaş, 2002: 678; Gönlübol, 1996: 120).

13. Boğazlar Meselesinin Çözümü ve Montreux Boğazlar Sözleşmesi (20 Temmuz 1936)

24 Temmuz 1923 yılında imzalanan Lozan Barış Antlaşmasındaki maddeler, Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki hâkimiyetini kısıtlamıştır. Lozan Antlaşması'nda, savaş ve barış zamanlarındaki Boğazların durumu hakkında hükümler bulunmaktadır. Ancak herhangi bir saldırı sırasında nasıl davranılacağı hakkında bir hüküm konulmamıştır. Türkiye, savaş sırasında ya da savaşın sezildiği anda herhangi bir önlem ve meşru müdafaa hakkını kullanamayacaktır. Bunun yanında Boğazların savunması ve güvenliğinin uluslararası bir kuruma bırakılmış olması Türkiye'nin bağımsızlığına gölge düşürmektedir.

Türkiye, Boğazların Statüsünü lehine değiştirmek için ilk olarak Londra'da 24 Mart 1933'te toplanan "*Silahların Azaltılması ve Sınırlandırılması Konferansı*"nda birtakım girişimlerde bulunmuş ve bir sonuç alamamıştır. 1935 yılında Milletler Cemiyeti Konseyi'nde dönemin Dışişleri Bakanı Tefik Rüşdü Aras, Boğazların silahsızlandırılmasının Türkiye'nin güvenliğini tehdit eden bir unsur olduğunu belirtmiş ve durumun yeniden gözden geçirilmesini talep etmiştir. Bu doğrultuda 11 Nisan 1936 yılında ilgili devletlere (Fransa, İngiltere, İtalya, Bulgaristan, Japonya, Romanya, Yunanistan, Sovyetler Birliği ve Yugoslavya) birer nota vererek

Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin bazı maddelerinin artık uygulanamaz konuma geldiğini öne sürmüştür (Gönlübol, 1996: 121-122; Atabey, 2014: 3).

Bu notada Türkiye, Boğazlar rejiminin günün şartlarına uygun olmadığını, Boğazlar ile ilgili yeni bir düzenlemenin getirilmesi ile ilgili görüşmelere başlamak istediğini belirtmiştir. Türkiye'nin bu haklı notasına İtalya dışındaki tüm devletler olumlu gözle bakmışlardır. İtalya'nın bu notaya karşı gelmesinin nedeni, İtalya Habeşistan'a saldırdığında Milletler Cemiyeti İtalya'ya baskı uygulamıştır. O dönem bu baskıya Türkiye de katılmıştır. Bu nedenle İtalya bu notaya karşı çıkmıştır.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ise, Lozan Antlaşması'nda kabul edilen savaş gemilerinin geçişi ile ilgili maddeyi tehlikeli bulmuş ve bu yüzden notayı kabul etmiştir (Atabey, 2014: 3). Fransa ise Almanya ile uğraştığından bu notaya ilgisiz kalmış fakat SSCB ile ittifak kurmasından dolayı Türkiye'nin bu devlette göndermiş olduğu notaya olumlu bakmıştır. Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya'ya gelince, bu üç devlet Türkiye ile 9 Şubat 1934 tarihinde Balkan Paketi'ni imzaladığı için bu notaya olumlu bakmışlardır (Ökten, 2008: 68). Almanya'ya ise Lozan Antlaşması'nda imzacı devletlerden olmadığı için konferansa çağrılmamıştır. Fakat Boğazlarla ilgili olan bu sorunun Avrupa'yı ilgilendirdiğini düşünerek konferansa gözlemci göndermiştir (Ökten, 2008: 70; Erdaş, 2002: 681-682).

Türkiye'nin haklılığını ve hassasiyetini gösteren bu nota neticesinde Lozan'da sözleşmeyi imzalayan devletler, İsviçre'nin Montreux kentinde bir araya gelerek çalışmalarına başlamıştır. Konferansta hararetli tartışmalar sonucunda Türkiye'nin ileri sürdüğü görüşler, İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin desteği ile kabul edilmiştir. Bunun üzerine Boğazların statüsüne yeni bir şekil veren Montreux Boğazlar Sözleşmesi 20 Temmuz 1936 tarihinde ilgili devletlerce imzalanarak yürürlüğe konulmuştur (Uçarol, 2013: 470-472; Erdaş, 2002: 681-682; Gönlübol, 1996: 124-126). Bu sözleşmenin tamamı 29 madde, 3 ek ve bir protokolden oluşmaktadır (Uçarol, 2013: 471-472; Gönlübol, 1996: 124-126).

Bu sözleşmeyle Türkiye, birçok devleti yakından ilgilendiren milletlerarası ve güvenliği açısından önemli bir sorunu değişen güçler dengesinden çok iyi istifade ederek ve Boğazlar üzerindeki Türk hâkimiyetini yeniden kurarak barışçıl yollarla çözümlenmiştir.

Sonuç

Boğazlar, sahip oldukları stratejik, askerî, siyasî ve ekonomik öneminden dolayı dünyanın en önemli suyolları arasındadır. Geçmişte olduğu

gibi bugün de hala bu önemini korumaktadır. Türklerin Boğazlara hâkim olması 1453 yılında Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethi ile gerçekleşmiştir. 1453 yılından sonra da Osmanlı Devleti Karadeniz'de etkin bir güç olmaya başlamış ve 1484 yılında Boğazlar üzerinde tam hâkimiyet sağlanmıştır.

15. yüzyılın ikinci yarısından 18. yüzyılın sonlarına kadar tümüyle Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde olan Karadeniz ve Boğazlar, tek taraflı tasarruflarla düzenlenmiş nizamlarla idare edilmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti diğer yabancı devletlere verdiği ticari imtiyazlar vasıtasıyla egemenliğine zarar vermeden transit geçişlere izin vermiş ve askerî amaçlar uğruna Boğazları tümüyle kapalı tutarak, jeopolitik konumunu avantaj olarak kullanmıştır.

19. yüzyılda devletin yaşadığı gerileme ve çöküş süreci Boğazlar üzerindeki hâkimiyeti de etkilemiş ve meselenin giderek milletlerarası bir sorun haline gelmesine neden olmuştur. Büyük devletlerin Boğazlar konusundaki istekleri veya çıkarlarını koruma gayreti, Boğazlar konusunda çok taraflı antlaşmalar düzenleme dönemini başlatmıştır. Osmanlı Devleti'nin 1484 yılında başlayan Boğazlar ve Karadeniz üzerindeki hâkimiyeti, 1774 yılına kadar sürmüştür. Bu tarihte imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Boğazlar üzerindeki Türk hâkimiyeti 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi'ne kadar tek taraflı antlaşmalarla sürdürülmüştür.

1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi ile Boğazlar, milletlerarası bir sorun haline gelmiş ve Boğazların savaş gemilerine kapalılığı ilkesi antlaşmaya katılan devletler tarafından kabul edilmiştir. 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi, 1856 Paris Antlaşması, 1871 Londra Antlaşması, 1878 Berlin Antlaşması ile Boğazlarda geçiş rejimi Avrupalı devletlerin istediği biçimde düzenlenmiş ve zaman zaman mevcut statünün korunmasına imkân tanınmıştır.

1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi'yle kurulan Boğazlardan geçiş statüsü, 1918 yılına gelene kadar geçerliliğini korumuştur. Ancak I. Dünya Savaşı Boğazlar Meselesini yeniden gündeme getirmiştir. Osmanlı Devleti'nin savaştan yenilgi ile ayrılması sonrasında ağır şartlara sahip Mondros Mütarekesi imzalanarak uygulamaya geçilmiştir. İtilaf devletleriyle 30 Ekim 1918 yılında imzalanan bu antlaşmanın 1. maddesi gereği Boğazlar, İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmiştir. Böylelikle 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi geçerliliğini yitirmiş ve Boğazların kapalılığı ilkesi ortadan kalkmıştır.

1919'da başlayan Kurtuluş Savaşı'nın başarı ile sonuçlanmasıyla birlikte 1923 yılında Lozan Barış Antlaşması imzalanmıştır. Böylelikle yeni Türk Devleti'nin varlığı İtilaf Devletleri tarafından kabul edilmiştir. Bu antlaşmaya ek olarak imzalanan Boğazlar Sözleşmesi ile Boğazların statüsü yeniden düzenlenmiştir. Böylelikle Boğazların hâkimiyeti milletlerarası bir statükoya sokularak Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki hâkimiyeti büyük ölçüde sınırlandırılmıştır. Ancak Türkiye cephesi açısından tam olarak çözülemeyen Boğazlar Sorunu'nun, 1930'larda dünyada meydana gelen politik ve askerî değişimler sonrasında Milletler Cemiyeti'nin etkisini yavaş yavaş kaybetmesi üzerine yeniden görüşülmesi ihtiyacı doğmuştur. Nitekim Türkiye'nin önderliğinde SSCB, İngiltere ve Fransa'nın da desteği ile 20 Temmuz 1936 yılında Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanması ile Boğazlar üzerinde tam hâkimiyet ve tasarruf hakkı tümüyle Türkiye Cumhuriyeti'ne bırakılmıştır.

Böylece, İstanbul'un Fethi ile başlayan Boğazlardaki Türk hâkimiyeti, uzun yıllar süren mücadeleler sonrasında yeniden sağlanmıştır. Boğazlar üzerindeki bu statüko, devletlerarası ilişkilere yeni bir barış havası getirmiştir.

Kaynakça

- Armaoğlu, F. (1999). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Atabey, F. (2014). Montreux Konferansı'ndan İkinci Dünya Harbi'ne Türk-Sovyet İlişkileri. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 4, s.1-11.
- Berber, Gedikli Ş. (2006). Lozan Antlaşması Perspektifinden Türk Boğazları Meselesinde Bakış. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Sayı: 2, s.617-628.
- Beydilli, K. (1992). Boğazlar Meselesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. VI, İstanbul, s.266-269.
- Ekinci, İ. (2000). Potemkin Zırhlısı İsyanı ve Boğazlar Meselesi. *Toplumsal Tarih Dergisi*. Sayı: 76, s.40-51.
- Erdaş, S. (2002). İki Savaş Arasında Türk Boğazları. *Türkler içinde H. C. Güzel (Ed.)*, c. XVI, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s.672-684.
- Erdaş, S. (2000). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Boğazları*. Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Gönlübol, M. (1996). *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- İnan, Y. (1995). *Türk Boğazlarının Siyasal ve Hukuksal Rejimi*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Karal, E. Z. (1988). *Osmanlı Tarihi*. c. V, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karpaev, İ. (1999). Rusya ve Türkiye: Jeopolitik Çekişmeden İşbirliğine (1833 yılında Boğaziçi'nde Rus Keşif Gücü). *Osmanlı/Siyaset içinde G. Eren (Ed.)*, c. II, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s.63-70.
- Kayra, C. (2011). *Sevr Dosyası*. İstanbul: Tarihçi Kitabevi.
- Kocabaş, S. (1989). *Tarihte Türk-Rus Mücadelesi*. İstanbul: Vatan Yayınları.
- Kurat, A. N. (1990). *Türkiye ve Rusya*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Miroğlu, İ. (1993). Fatih Devrinde Osmanlı İmparatorluğu. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi içinde H. D. Yıldız (Ed.)*, c. X, İstanbul: Çağ Yayınları, s.209-254.
- Ökte, S. K. (2012). Lozan Barış Konferansı Sürecinde İç ve Dış Kamuoyu Oluşturmaya Yönelik Faaliyetler. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 49, Ankara, s.127-178.
- Ökten, K. (2008). *Montreux Boğazlar Sözleşmesi*. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Edirne.
- Özcan, B. (1999). Kırım Savaşı (1853-1856). *Osmanlı/Siyaset içinde G. Eren (Ed.)*, c. II, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s.97-112.
- Shaw, S. J. (1994). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye* (Çev. M. Harmancı). İstanbul: E Yayınları.
- Uçarol, R. (1985). *Siyasi Tarih*. İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.

Hasan Acar

Uçarol, R. (1993). Küçük Kaynarca Antlaşmasından 1839'a Kadar Osmanlı İmparatorluğu. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi* içinde H. D. Yıldız (Ed.), c. XI, İstanbul: Çağ Yayınları, s.179-430.

Uçarol, R. (2013). *Siyasi Tarih (1789-2012)*. İstanbul: Der Yayınları.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Tarihi*, c. II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınlar

¹ Hünkâr İskelesi'nde Rus-Türk Saldırmazlık ve Karşılıklı Yardım Paketi niteliğindeki antlaşma ve hükümleri için bkz. Karpaev, 1999: 65-69; İnan, 1995: 11-12; Kurat, 1990: 59-65; Uçarol, 1993: 409-412. Avrupa'nın Büyük Devletlerinden gelen tepkiler için bkz. Uçarol, 1993: 411-412; Armaoğlu, 1999: 208-210.